

L'APORTACIO D'EMILI MIRA AL PROGRES DE LA PSIQUIATRIA INFANTIL A CATALUNYA

Edelmira DOMENECH i LLABERIA
Jacint CORBELLA i CORBELLA

Introducció

Emili Mira i López (1896-1964) ha estat la personalitat més important de la psiquiatria catalana en el seu temps. La seva obra ha abastat gairebé tots els camps de l'especialitat i bàsicament els dos grans pols de la psicologia i de la psiquiatria. Va ser professor tant de psiquiatria a la Facultat de Medicina, com de psicologia a la Facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia, en els anys de la Universitat Autònoma de 1933. Dins d'aquesta orientació, tot i que no va dedicar-s'hi de manera explícita, també té una obra important en el camp de la psiquiatria infantil, que es va desenvolupar en la seva major part en els seus anys a Catalunya i en part en el seu exili després de la guerra.

Emili Mira havia nascut l'any 1896 a Santiago de Cuba. Era fill d'un metge militar que poc després fou destinat a Barcelona. Va estudiar medicina a Barcelona, llicenciant-se l'any 1917. (1). Molt aviat, el 1919, va guanyar, per oposició, la plaça de cap de la secció de Psicologia de l'Institut d'Orientació Professional de Barcelona, del que fou director el 1926. El 1922 havia fet la seva tesi sobre "Correlaciones somáticas del trabajo mental". Va guanyar el premi extraordinari, tant de llicenciatura com de doctorat. El 1924, junt amb Bel·larmí Rodríguez Arias i Pere Martínez García, fou un dels impulsors de la Revista Mèdica de Barcelona, que va arribar a ser la publicació mèdica més important a Catalunya fins a la guerra. Quan l'Autònoma, fou nomenat professor de la universitat. El 1939 va haver de marxar a l'exili.

Dins de l'amplitud de la seva obra, que significa la consolidació de l'especialitat de psiquiatria a Catalunya, aconseguí la seva introducció com a matèria habitual d'ensenyament a la facultat; aquí analitzarem, de manera relativament esquemàtica, la seva contribució al desenvolupament de la psiquiatria i la psicopatologia infantils. Des d'aquest punt de vista podem destriar-ne, com a més importants, els següents aspectes:

1. Obra inicial introductòria principalment en el camp dels tests. Mira treballà, gairebé des d'acabar la carrera, a l'Institut d'Orientació Professional. El corrent aleshores anava més que res pels camins de la psicometria. D'una banda la mesura de la intel·ligència, que es deia així. La revolució en aquest camp havia començat de fet amb la introducció per Binet, el 1905, de proves relativament ràpides i senzilles de fer, per avaluar el nivell intel·lectiu dels infants. La seva introducció en el camp escolar va marcar una veritable revolució, i va tenir una gran influència. Més tard, però a un ritme bastant accelerat, hi va haver progressos importants en aquest sector. En tot cas Mira estava ben al dia del que es publicava i n'era un capdavanter aquí (2). Tot i que no va deixar mai aquest camp, en els anys vint s'hi va ocupar de manera més primordial. I en ell hi ha prou referències a la mesura de les capacitats en l'edat infantil i juvenil. Mira és sense cap dubte l'introducció més important d'aquestes tècniques a Catalunya.

2. El segon aspecte és el docent. Mira fou professor de Psicologia Infantil a la secció de Pedagogia de la facultat de Filosofia de la universitat Autònoma. Això ja va ser a la dècada dels anys trenta, i la seva obra, tot i que fou curta en el temps, per les circumstàncies del país, va tenir un ressò important (3).

3. Un tercer aspecte és l'assistencial. Mira va crear un centre, potser més d'observació que de tractament de nens, que era "La Sageta", del que fou propietari i director. Allí va aplegar un conjunt de col·laboradors, entre ells Alfred Strauss, amb obra important a Alemanya, des d'on es va haver d'exiliar, i Jeroni de Moragues, aleshores bastant jove i que amb els anys va ser la personalitat més important de la psiquiatria infantil a Catalunya.

4. Un altre aspecte és el de l'obra escrita de Mira, principalment els seus llibres, en el camp de la psicopatologia de la infància. Ja abans de la guerra va ser el promotor de l'edició, i la va revisar, del manual de Psicologia del nen dirigit per Murchison (4). I més tard, ja a l'exili té algunes monografies sobre el tema, publicades a l'Argentina, des de la "Psicologia evolutiva del niño y el adolescente" a "El niño que no aprende".

El vessant psicotècnic i escolar

Es la primera dedicació de Mira, si més no cronològica. El 1919 entra a l'Institut d'Orientació Professional i a l'any següent, quan en té només 24, ja el trobem publicant treballs. En alguns hi ha una relació clara amb l'edat infantil. A la revista del propi institut publica els "Primers resultats del Laboratori Psicomètric" (5). Més tard, en el seu "Manual de Psicologia Jurídica" del 1932, aporta dades sobre gairebé 900 nens d'escola de Barcelona, entre els 5 i 15 anys (6).

Ben aviat projecta la seva obra a altres indrets. Es un col·laborador assidu, en els primers anys, dels "Archivos de Neurobiología", que es publiquen a Madrid, des del 1920, moguts per l'empenta de Lafora i Sacristán i amb el patrocini de José Ortega y Gasset. Es una revista molt important en el seu temps i amb col·laboradors de primer nivell aquí.

Ja en el primer any de la revista Mira hi publica una llarga informació sobre el funcionament del laboratori del seu Institut (7). Es un article llarg en dues parts: la primera està més dedicada a les aptituds professionals. La segona tracta de l'estudi de la intel·ligència, el temperament i l'atenció, i en aquesta hi ha referències a l'edat infantil (8).

Un altre treball del mateix any, també per la mesura del rendiment intel·lectual, és el que dedica a la prova de les pés. Consisteix en escriure, en un temps determinat, el major nombre possible de paraules que comencin amb la lletra "p" (9). Esmenta els seus treballs amb l'escala de Terman i aporta dades amb nens en pla prova de les pés. També va presentar una comunicació a la Societat de Biologia de Barcelona (10).

Pocs anys més tard publica un resum de la seva experiència (11). Bastant més tard, ja en la Revista de Psicologia y Pedagogía, que dirigeix, hi trobem un treball sobre les oligofrènies (12). Un estudi més genèric sobre el tema l'havia fet en un treball sobre la intel·ligència (13).

A la mateixa revista va publicar alguns temes concrets de proves per explorar l'activitat o les funcions mentals (14, 15). Més endavant encara hi trobem estudis sobre l'exploració de l'afectivitat (16). I una revisió del desenvolupament de les funcions mentals en el nen (17).

Aquest aspecte de l'estudi de la intel·ligència infantil el porta a ocupar-se dels problemes que es plantegen en l'ensenyament dels infants. Així s'obre el vessant pedagògic més concret, la pedagogia escolar, de l'activitat de Mira. Col·labora directament en la tasca dels mestres, i molt a la llarga, un dels fruits en serà el llibre "El niño que no aprende".

Així va encetar una col·laboració en el Butlletí dels Mestres. Hi ha un primer treball sobre el pla d'ensenyament (18). Aviat planteja directament un tema que pot tenir una repercussió important en la interrelació entre el treball del psicòleg i del pedagog, les diferències d'opinió entre persones que treballen un mateix tema des d'òptiques diferents (19). L'any següent hi publica un treball, en dues parts, sobre "Psicohigiene Infantil" (20).

El vessant docent

A la dècada dels trenta Mira ja té un prestigi professional important. És el psiquiatre jove amb més empenta i domina el panorama sense gaires problemes. Quan arriba la República, l'any 1931 i al cap d'un temps ve la Universitat Autònoma, el canvi en l'ensenyament és molt pregon. Hi ha nous plans d'estudi i s'incorporen noves matèries i professors. La psiquiatria és una de les matèries noves i Mira n'és el seu professor. Això pel que fa a la facultat de medicina.

Una altra facultat també fa molts canvis: és la que es denomina "Facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia". A la secció de Pedagogia Mira hi té un paper molt important. De fet bastant més que a la de medicina. En aquesta la Psiquiatria és una més entre les assignatures del període clínic, que a més té moltes matèries. La psiquiatria tot i el seu interès no està en un primer pla. A la secció de pedagogia la situació és diferent.

La Facultat de Filosofia té un primer període comú amb 13 matèries (3 d'elles amb doble professorat), i un segon període propi de cada secció. A la secció de pedagogia les matèries pròpies són 12, de les quals Mira és professor encarregat de tres. Aquestes són la "Psicologia Infantil", amb un curs de 90 lliçons, tres dies a la setmana, (dimarts, dijous i dissabtes) de 6 a 7 de la tarda. Els altres tres dies explicava: el dimecres la "Psicopatologia Infantil" (una hora a la setmana, durant 30 setmanes: 30 hores en total) i els dilluns i divendres la "Psicotècnica educativa", que tenia 60 lliçons. Totes elles de 7 a 8 del vespre. O sigui que Mira tenia, durant el curs de 30 setmanes, una hora cada tarda ocupada a la facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia, amb una hora de classe (21).

En canvi el curs de Psiquiatria a la facultat de medicina era de 30 dies, entre desembre i gener, pels matins. Les lliçons i les pràctiques es feien a la Clínica Psiquiàtrica Municipal d'Urgència, al carrer de Llull núm. 8, ben lluny de la facultat en la geografia de la ciutat de Barcelona. L'horari era de tres hores diàries, de 8 a 11 els primers vint dies i de 11 a 2 del migdia els deu dies restants. Això és el que hi havia sobre el paper, que es devia complir bastant (22).

Quedaven a més, a les dues facultats, les matèries optatives i d'ampliació. Com a curs d'ampliació per a la facultat de medicina hi havia una Psiquiatria, en 40 dies, el maig i juny, també en el mateix lloc, de 8 a 11. Aquí els alumnes havien de triar una matèria entre nou ofertes, totes d'especialitats. Era de fet ampliar una de les assignatures del període clínic.

Entre els cursos superiors o monogràfics, en els quals l'oferta era llarguíssima, amb caràcter totalment optatiu, la facultat tenia quatre cursos monogràfics dins de la matèria de psiquiatria. El director del programa era el doctor Mira, que tenia al seu càrrec directe un curs de "Tècniques modernes d'exploració

psiquiàtrica". També hi havia un curs de "Psiquiatria Infantil", del que s'encarregaven els doctors A. Strauss, G. Moragas i J. Córdoba (23).

Per a la secció de Pedagogia, entre les matèries optatives hi havia dos tipus d'oferta. Entre els "Treballs de Seminari i Laboratori", amb 10 matèries diferents, Emili Mira s'encarregava d'un sobre "Estudi experimental de l'afectivitat" i Alfred Strauss en dirigia un altre sobre "Els mètodes psicològics en l'ensenyança als anormals mentals. Caràcters psicòtics. Educació correctiva i assistència social". Un altre nivell eren els cursos monogràfics, dels quals Alfred Strauss, en feia un sobre "Psicopatologia de la primera infància. Psicopatologia de l'edat escolar. Psicopatologia de la pubertat" (24).

Aquest és el resum del vessant docent del treball de Mira en el marc de la Universitat Autònoma de Barcelona de 1933 (25). És el primer professor de Psiquiatria a la facultat de medicina. Té una matèria obligatòria de ple dret, la primera vegada que es posa la Psiquiatria de manera específica en el pla d'estudis de medicina. Té també un curs optatiu d'ampliació. I encara en els cursos monogràfics, dels quatre de la seva àrea en dirigeix directament un, el de Tècniques modernes d'exploració. El de Psiquiatria infantil el deixa principalment a col·laboradors directes seus a "La Sageta".

A la secció de Pedagogia la seva tasca és proporcionalment més important i s'encarrega, també per primera vegada, de la Psicologia i la Psicopatologia Infantil. Mira va ser de fet el gran impulsor de l'ensenyament de les matèries pròpies de la Psicopatologia Infantil a la universitat de Barcelona, i això va durar de fet molt pocs anys. Després de la guerra va haver-hi no solament una aturada, el que ja hagués estat greu, sinó un retrocés ideològic i científic difícil de qualificar.

El vessant assistencial

Mira també va desenvolupar una tasca assistencial, en el camp de la psiquiatria infantil, important dins del marc de l'època. El seu primer contacte directe, seguit i intens amb els nens, des d'un punt de vista de la seva especialitat, el va tenir en el món escolar. La seva tasca en el seu primer treball, a l'Institut d'Orientació Professional, el va dur a l'estudi del nivell d'intel·ligència, i en aquest camp el contacte amb les escoles li era imprescindible. Fruit de tot això en van ser alguns treballs ja esmentats.

Anys més tard va crear un centre clínic on es feia una tasca àmplia més en un sentit d'orientació, d'estudi i de control, que no pas de tractament. Era un centre privat, del que n'era propietari i director, que duia el nom de "La Sageta". Estava en un edifici del carrer de Teodor Roviralta núm. 21, cap el Tibidabo (26).

La Sageta es definia com un "Institut d'Observació Psicològica 'La Sageta' per a infants i joves. 'Child Guidance Clinic'. Estudi dels trastorns del caràcter, de la conducta, de la capacitat escolar. Diagnòstic dels trastorns de llenguatge".

En els anuncis que es publicaven, segons era el costum de l'època, en les revistes mèdiques, hi consten tres col·laboradors, Alfred Strauss, Jeroni Moragues i Adolf Azoy. L'obra de La Sageta fou important. Folch i Camarasa (27) assenyalava com "amb els mitjans i coneixements de l'època s'investigaven i diagnosticaven tota mena de trastorns psicopatològics dels infants". Folch n'ha explicat el funcionament valorant principalment l'obra de Strauss. (28).

Com a resultat de tot el que s'havia anat fent, Folch resumeix la situació de la psiquiatria infantil quan comença la guerra: "Quan el 1936... la psiquiatria infantil era tot just major d'edat, no solament en el camp de les oligofrènies sinó des de tots els seus aspectes..." "No podem deixar d'insistir, per a la transcendència que va tenir per a la psiquiatria infantil, la tasca entre els anys 1931 i 1936 de l'Institut Psicotènic, sota la direcció del professor doctor Emili Mira i López, on va comptar sempre amb excel·lents i fidels col·laboradors..."

Entre els col·laboradors de La Sageta el més important aleshores fou Alfred Strauss, ja esmentat també en la seva funció docent a l'Autònoma. Era un professor de Heidelberg que s'havia exiliat fugint de l'ambient polític del seu país. Aquí fou ben acollit per Mira que el va situar a la universitat i a la clínica. Diu Folch: "Strauss, ben format com a neuròleg i psiquiatre clínic, especialitzat en el camp de la paidopsiquiatria, havia estat el paidopsiquiatre col·laborador de Moro, professor de Pediatria aleshores a Heidelberg..." (29).

Jeroni Moragas, amb formació també inicialment pediàtrica, va rebre inicialment la influència de Mira, i a partir dels anys trenta era un col·laborador assidu de l'Institut Psicotènic. Per a ell la trobada amb Strauss, acollit també per Mira, fou providencial. (30).

Adolf Azoy era oto-rino-laringòleg i participava en les tasques de La Sageta principalment en l'estudi dels trastorns del llenguatge. La seva tasca posterior el dugué a ser catedràtic d'ORL a Sevilla i Barcelona (1953-1971). Strauss i Azoy van publicar algun treball junts a la revista dirigida per Mira (31).

L'existència de La Sageta, creada per Mira, va ser doncs un enzim catalitzador per l'ensenyament i desenvolupament de la psiquiatria infantil a Catalunya, tant per l'impuls donat per Mira, com per l'obra dels col·laboradors, fonamentalment Strauss, que en pocs anys d'estar a Catalunya va fer una tasca extraordinària.

Els llibres sobre Psicologia i Psicopatologia Infantil

Entre els llibres potser cal posar primer, si més no per raons cronològiques, el paper que Mira va tenir com a impulsor de l'edició a Catalunya del "Manual de Psicología del niño". Amb aquest títol hi ha un veritable tractat, de més de mil pàgines, fet amb un estil aleshores molt modern, que aquí encara no era freqüent. Es un llibre magnífic, dirigit per Carl Murchison, de la Clark University de Worcester, amb 24 col.laboradors. Entre ells moltes persones de primera línia en el seu camp, com són Charlotte Buhler, Leonard Carmichael, Arnold Gesell, Florence Goodenough, Kurt Lewin, Jean Piaget, Lewis Terman. La primera edició americana era de 1931. Mira en va fer també el pròleg. Fou un text important aleshores aquí.

Però l'obra pròpia, com a autor de llibres de Psiquiatria Infantil, comença més tard. L'obra de Mira després de l'exili fou prou important i ha facilitat la difussió internacional del coneixement dels seus treballs. Però en el camp de la Psiquiatria Infantil fou més reduïda, tot i que és l'època en que surten els llibres. L'impacte de l'exili, de manera global, ha estat valorat per Francisco Giral entre altres (33).

Mira, que va escriure una quantitat de paper molt gran, té a més alguns llibres sobre temes de Psicopatologia Infantil. Bàsicament són: "Psicología Evolutiva del niño y el adolescente" i "El niño que no aprende". Tots dos van ser publicats a la dècada dels anys quaranta, a l'etapa d'exili a Buenos Aires, el 1941 i el 1947.

El primer és un tractat de Psicologia evolutiva molt clar, ben estructurat i ben editat (34). Hem analitzat la segona edició, que està ampliada. Té 16 capítols i un apèndix llarg on s'esmenten quatre grups de proves pel diagnòstic evolutiu del nen. La major part de l'atenció del text se centra fins els set anys. En el capítol de l'adolescència, que és breu, hi ha una certa discordància entre el seu contingut i l'índex. L'últim el dedica principalment a les característiques psicològiques de la pubertat femenina en diversos medis socials.

Un segon llibre es dedica a temes que ja havia estudiat en els seus primers anys a l'Institut Psicotècnic, l'anàlisi de les dificultats escolars (35). Una de les conseqüències del llibre és la de donar un cert optimisme davant de la qüestió que avui se'n diu "fracàs escolar". En el pròleg, fet per la directora de la col·lecció en que es publica l'obra, es diu "el nen que no aprèn és gairebé sempre un nen que pot aprendre si se li fa un tractament adequat en els límits del seu nivell mental i grau de maduresa... el problema de la manca d'aprenentatge ja no és insoluble.". (36). Es una obra dirigida més a pares i mestres que no pas amb una intenció especialitzada.

En altres dos llibres, tardans en la seva obra, però amb èxit editorial, recull part de l'experiència dels treballs dels primers anys, en l'estudi escolar i l'orientació professional. Així cal recordar el seu llibre "Cómo estudiar y cómo aprender", obra breu en la que resumeix els seus coneixements i experiència en aquest camp i que va tenir bastantes edicions (37). Finalment cal fer referència a una altra obra amb una extensa difusió, el "Manual de Orientación Profesional" (38), en el que recull, en els seus anys argentins, una gran part del que havia fet des de la que fou la seva primera activitat a l'Institut de Barcelona l'any 1920. En conjunt, pel que fa als llibres, l'Argentina és potser el país on va publicar més llibres i la seva obra ha deixat una certa petjada en la seva psiquiatria (39).

Finalment cal assenyalar que una de les obres més importants de Mira fou el seu text de Psiquiatria. A la primera edició, feta encara a Barcelona el 1935 (40), no hi ha res diferenciat per a la Psiquiatria Infantil. En edicions següents hi inclou un capítol. A la segona, de l'any 1943, hi ha dos capítols nous respecte a la primera, apart altres capítols de col.laboradors externs (41). Són els capítols 31 i 32, dedicats el primer a "Algunas peculiaridades de la psiquiatria infantil" i l'altre a la psiquiatria de guerra, tema en el qual Mira havia treballat directament (42).

A la tercera edició, de 1946, es manté aquest capítol (43). Aleshores ja assenyala la importància de la detecció precoç de les alteracions personals en el nadó. Concretament diu que és possible copçar, ja des del primer dia de la vida extrauterina, si el nadó té el bagatge suficient de capacitat reactiva per a poder-se adaptar als requeriments propis de la vida civilitzada. Per explorar aquesta capacitat emprà l'escala de Gesell (44). En canvi en el "Compendio" de 1958, més breu, no hi ha referència a la Psiquiatria Infantil (45).

Resum

L'obra d'Emili Mira ha influït de manera molt activa en el desenvolupament de la psiquiatria infantil a Catalunya. Els seus punts més importants són: 1. La seva relació amb el món escolar i de l'orientació professional, per la seva tasca com a un dels introductors de les proves psicotècniques a Catalunya. 2. L'activitat docent a la facultat de medicina i sobretot a la secció de Pedagogia de la facultat de Filosofia, on tenia al seu càrrec les matèries de Psicologia i Psicopatologia Infantil. 3. L'obra assistencial amb la creació del centre de La Sageta i l'acollida d'Alfred Strauss. 4. Els seus llibres sobre problemes de la psicologia i psicopatologia de l'infant, centrats en l'estudi de la Psicologia Evolutiva i les dificultats escolars.

NOTES

1. Calbet, J.M; Corbella, J: "Diccionari Biogràfic de Metges Catalans". Barcelona (Fund. S. Vives Casajuana - Sem. Pere Mata) 1981-1983, 3 vols. II, núm. 3048, p. 141
2. Mira fou el principal introductor d'aquests estudis a Catalunya. A Madrid l'obra de Binet havia estat introduïda gairebé des de la segona dècada del segle, principalment pel treball d'Anselmo González.
3. L'obra de Mira en el camp de la Psicologia ha estat estudiada extensament. V. principalment: Carpintero, Helio: "Historia de la Psicología en España" Madrid (Eudeba) 1993. pp. 272-281. El títol del capítol és prou clar per donar idea de la seva valoració com a psicòleg: "El psicólogo Emilio Mira".
V.t. Sáiz Roca, Milagros; Sáiz Roca, Dolores: "El establecimiento de la psicología científica en España". Barcelona (E. Fabregat edit.) 1993. pp. 133-144. Hi ha una bibliografia detallada de l'obra de Mira (pp. 184-189).
4. Murchison, Carl (dir.): "Manual de Psicología del niño". Barcelona (F. Seix) 1935, 1163 pp.
5. Ann. Inst. Orientació Professional, Barcelona, 1920, I (1), 93-99
6. Mira, Emili: "Manual de Psicología Jurídica" Barcelona (Salvat) 1932. Hi ha una segona edició, Buenos Aires (Ateneo) 1945.
7. Mira, E: "El funcionamiento del Laboratorio de Psicología Profesional del Instituto de Orientación de Barcelona", Arch. Neurobiol. 1920, I, pp. 129-147 i 356-380.
8. De l'estudi de la intel·ligència se n'ocupa a les pp. 356-371. loc. cit.
9. Mira, E: "La prueba psicológica de las pes", Arch. Neurobiol. 1920, 1 (3), 241-249.
10. Mira, E: "La prova de les P en psicologia aplicada". Treballs Soc. Biol. 1921, 228-239.
11. Mira, E: "Pruebas para la determinación del tipo de inteligencia en los niños", Actualidad Médica, 1925, 3, 225-246.
12. Mira, E: "Oligofrenias", Rev. Psicol. Pedagog. 1935, 3, 19-41
13. Mira, E: "¿Qué es la inteligencia?", Rev. Pedagogía, 1922, 1 (2), 56-62.
14. Mira, E: "Estado actual de las pruebas mentales". Rev. Pedagog, 1923, 2 (19), 241-247; Mira, E: "Estado actual de las pruebas mentales. II. La investigación de la memoria", Rev. Pedagog. 1923, 2 (19), 298-306.

15. Mira, E: "Las pruebas de imaginación visual (espacial) en la escuela", *Rev. Pedagog.* 1924, 3 (32), 281-290.
16. Mira, E: "Exploración de la afectividad en la escuela", *Rev. Pedagog.* 1926, 5 (59), 481-486 y 1927, 6 (64), 183-190.
17. Mira, E: "El desarrollo de las funciones mentales en el niño", *Rev. Pedagog.* 1928, 7 (84), 529-535.
18. Mira, E: "Un pla de reforma de l'ensenyament normal", *But. Mestres*, 1922, 1 (10), 146-149.
19. Mira, E: "Diferències d'opinió dels mestres i dels psicòlegs respecte a la intel·ligència dels infants", *But. Mestres*, 1922, 1 (16), 242-243 i 261-262) (cit. Sáiz, p. 184)
20. Mira, E. "Psicohigiene infantil". *But. Mestres*, 1923, 2, (32), pp. 166-168 i (34) 206-209.
21. Universitat de Barcelona "Anuari 1934-1935". Barcelona (Tip. Occitana) 1934. pp. 118 i 133-134.
22. *Ibid.* pp. 295 i 337-338.
23. *Ibid.* pp. 348-349 i 370.
24. *Ibid.* pp. 136-138.
25. Domènech, Edelmira: "L'inici de l'ensenyament de la psiquiatria a la Universitat de Barcelona" in *Història de la Universitat de Barcelona, I Symposium*. Barcelona (UB) 1988, 343-350.
26. Iruela, Luis M: "Doctor Emilio Mira y López. La vida y la obra". Barcelona (Univ. de Barcelona, Publ.) 1993, pp. 82-83.
27. Folch i Camarasa, Lluís: "Notes per a una història de la Psiquiatria Infantil Catalana" *Act.I Congr. Int. Hist. Med.Catal.* Barcelona, 1970, III, pp.331-338.
28. Folch, *loc.cit.* p. 334.
29. *Ibid.* p. 333.
30. *Ibid.* p. 333. En aquesta etapa trobem dues grafies del cognom: Moragas i la forma catalanitzada Moragues.
31. Strauss, A; Azoy, A: "Resultats de la investigació dels defectes de la paraula en els nens dels Grups Escolars de l'Ajuntament de Barcelona" *Rev. Psicol. Pedagog.* 1935, 3 (11), 265-266.
32. v. nota 3.

33. Giral, Francisco: "Ciencia española en el exilio (1939-1989). El exilio de los científicos españoles". Barcelona (Anthropos) 1994, pp. 255-256.
34. Mira, E: "Psicología evolutiva del niño y el adolescente". Buenos Aires (El Ateneo) 1941; 2ª ed. 1944, 284 pp.
35. Mira, E: "El niño que no aprende". Buenos Aires (Kapelusz) 1947, 129 pp.
36. C. Guillén de Rezzano, prólogo, p. XI.
37. Mira, E: "Cómo estudiar y cómo aprender". Buenos Aires (Kapelusz) 1948. Hem vist una 7ª edició de 1967 (111 pp.)
38. Mira, E: "Manual de Orientación Profesional". Buenos Aires (Kapelusz) 1947. Hem vist una 5ª edició de 1959.
39. Guerrino, Antonio Alberto: "La Psiquiatría Argentina". Buenos Aires (edit. Cuatro) 1982, pp. 191-192.
40. Mira, E: "Manual de Psiquiatría". Barcelona (Salvat) 1935. 750 pp.
41. Mira, E: "Manual de Psiquiatría". Buenos Aires (El Ateneo) 1943, 2ª ed. 857 pp. v. pp. 623-646.
42. Doménech, E; Corbella, J: "La psiquiatría de guerra en España. Análisis de tres textos". in Doménech, E; Corbella, J; Parellada, D: "Bases históricas de la psiquiatría catalana moderna". Barcelona (PPU - Sem. P. Mata) 1987, 379-391. v. pp. 388-389.
43. Mira, E: "Psiquiatría". Buenos Aires (El Ateneo) 1946 (3ª ed). 2 vols. 927 pp.
44. Mira, E: "Psiquiatría", 1946, loc. cit. pp. 653-656 i 809-815.
45. Mira, E: "Compendio de Psiquiatría". Buenos Aires (El Ateneo) 1958, 452 pp.